

SS'ers tussen waarheid en leugen

De Britse historicus A.J.P. Taylor stond bekend om zijn achterdocht ten aanzien van bronnen die voor historisch onderzoek worden gebruikt. Zijn scepsis was algemeen maar gold in het bijzonder *oral history*, de verzameling van gegevens door middel van interviews: 'In this matter I am an almost total sceptic (...). Old men drooling about their youth - No.'¹

Ik moet wel aannemen dat Taylor bijzonder weinig waardering gehad zou hebben voor mijn werk. In het kader van mijn onderzoek naar de handel en wandel van naoorlogse fascistische en racistische organisaties in Nederland² heb ik vele malen oude mannen uitgebreid heb laten vertellen over hun jeugd en verdere levensloop. Een aantal van hen behoorde tijdens de Tweede Wereldoorlog tot de 'foute sector', in dit geval de NSB en de SS.

Tegenstanders van *oral history*, zoals Taylor, voeren vaak als bezwaar aan dat deze methode tot weinig betrouwbare resultaten leidt. Uitlatingen van respondenten over gebeurtenissen die pakweg veertig jaar geleden plaatsvonden zijn meestal vertekend door nostalgie en een gebrekkig geheugen. In het geval van een aantal informanten uit mijn onderzoek zou nog een andere factor genoemd kunnen worden, namelijk dat zij na de oorlog vanwege hun collaboratie met de Duitse bezetter zijn berecht en gestraft. Men mag veronderstellen dat ook deze omstandigheid van nadelige invloed is op de betrouwbaarheid van hun uitlatingen. Zij hebben iets te verbergen: collaboratie geldt immers nog steeds als iets buitengewoon afkeurenswaardigs. Wie zich er destijds aan schuldig heeft gemaakt kan daar maar beter over zwijgen. En als dat niet mogelijk is, dient het delict zoveel mogelijk te worden gerelativeerd of gebagatelliseerd. Kortom, de bezwaren die vaak tegen *oral history* worden aangevoerd zouden wel

¹ Geciteerd door Paul Thompson, *The Voice of The Past. Oral History*. Oxford 1978, 62.

² Jaap van Donselaar, *Fout na de oorlog; fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950 - 1990*. Amsterdam, 1991.

eens juist op mijn onderzoek van toepassing kunnen zijn. Hoe betrouwbaar is het relaas van informanten met een 'fout' oorlogsverleden?

De keuze van juist deze groep uit mijn onderzoek heeft een speciale reden. Als voormalige 'politieke delinquenten' zijn zij via de 'Bijzondere Rechtspleging' berecht en gestraft.³ Van elk van hen bestaat een strafdossier met informatie over hun proces en hun levensloop.⁴ Naast de strafdossiers zijn er (althans van een aantal voormalige politieke delinquenten) vergelijkbare persoonsdossiers die zich bevinden in het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam. Van enkele van mijn informanten bleek een dergelijk dossier te bestaan. Bij deze groep kon ik dus twee methoden van onderzoek combineren en de aldus verkregen gegevens met elkaar vergelijken. Alvorens daar nader op in te gaan wil ik eerst aandacht besteden aan de toepassing van *oral history* bij de geschiedschrijving over de 'foute sector' uit de oorlog.

Oral history en de 'foute sector'

In zijn oratie *In de ban van goed en fout?* pleitte de historicus Blom voor meer systematische en uitgebreide ondervragingen van tijdgenoten:⁵

Tegen deze methode van *oral history* of mondelinge historische documentatie, zoals de voorgestelde Nederlandse term luidt, bestaan nogal wat bezwaren. Voorzover deze een uiting zijn van kritische zin en scepsis over bij sommigen al te hoog gespannen verwachtingen zijn die bezwaren juist. Maar daar moet tegenover worden gesteld dat mondelinge bronnen in de kern van de zaak historische bronnen zijn als alle andere en dus op dezelfde wijze - dat wil zeggen steeds pas na zorgvuldige bestudering en met kritische zin - gebruikt kunnen worden. Voor de oorlogsgeschied-

³ Het gewone strafrecht was ongeschikt om collaborateurs te berechten. Daarom werd een speciaal hiervoor bestemd stelsel in het leven geroepen, de Bijzondere Rechtspleging.

⁴ De strafdossiers van de Bijzondere Rechtspleging bevinden zich in het archief van het Ministerie van Justitie en kunnen ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek worden ingezien.

⁵ J.C.H. Blom, *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland*. Inaugurale rede Universiteit van Amsterdam, 1983.

schrijving zijn dan ook terecht al vele interviews afgenomen. Nagenoeg altijd ging dat echter over concreet gedrag van individuen, die een bijzondere rol speelden (bijvoorbeeld in het verzet), zelden of nooit over in bredere kring levende gevoelens. Vandaar mijn pleidooi om - nu het nog kan en uiteraard met alle voorzorgen omkleed - te proberen systematisch personen te interviewen die nu juist geen bijzondere rol in de bezettingstijd speelden. Het is waarschijnlijk dat zo een extra bron kan worden aangeboord'.

Het pleidooi voor meer toepassing van 'mondelijke historische documentatie' is vooral van toepassing waar het gaat om onderzoek naar de 'foute sector': Nederlanders die zich tijdens de oorlog, in meer of mindere mate en in enigerlei vorm, aan Duitse zijde schaarden. Bij studies over de 'foute sector' is veel minder mondelinge historische documentatie gebruikt dan bij andere onderzoeken naar de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Neem bijvoorbeeld de rol van het verzet. Twee goede voorbeelden zijn de studie van Sijes uit 1954 en die van De Keizer uit 1991 over respectievelijk de *Februaristaking* en *Het Parool*.⁶ Beide onderzoeken berusten voor een belangrijk deel op *oral history*. Ook het monumentale werk van Lou de Jong⁷ is voor een niet onbelangrijk deel gebaseerd op interviews, die in de jaren vijftig zijn afgenomen.

Dit laatste kan niet worden gezegd over *De SS en Nederland van In 't Veld*.⁸ Het grootste deel van deze meer dan 1700 bladzijden tellende publikatie bevat een weergave van documenten uit de archieven van de SS. Over deze documenten vermeldt het titelblad: 'ingeleid en uitgegeven door N.K.C.A. in 't Veld'. In feite bestaat deze 'inleiding' uit een 440 bladzijden tellende studie die door velen (terecht) van het predikaat 'standaardwerk' is voorzien. Het werk is gebaseerd op literatuur- en vooral bronnenonderzoek. Een van de doelen die de auteur met zijn 'inleiding' nastreeft is het corrigeren van het 'allerminst evenwichtige beeld' dat de SS-documenten zelf geven van de bezettingsgeschiedenis.⁹ Over de wandaden die door de

⁶ B.A. Sijes, *De Februaristaking 1941*. Amsterdam, 1954. M. de Keizer, *Het Parool 1940-1945*. Amsterdam, 1991.

⁷ *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. 13 dln, 1969-1991.

⁸ N.K.C.A. in 't Veld, *De SS en Nederland. Documenten uit SS-archieven*. 2 dln. Den Haag, 1976.

⁹ In 't Veld 1976, 10.

SS zijn begaan bijvoorbeeld vindt men niets in hun eigen documenten terug. Evenmin zal men veel te weten komen over de machtsstrijd binnen de SS. Daarom dienen deze stukken, zo betoogt In 't Veld, te worden bestudeerd in samenhang met andere bronnen, zoals naoorlogse gesprekken met betrokkenen.¹⁰ De auteur betreft dit pleidooi evenwel niet op zijn eigen werk.

Tegenover de desk-research van In 't Veld staat een ander uiterste. In 1967 publiceerden Armando en Sleutelaar het boek *De SS'ers*.¹¹ Het bevat biografische portretten van acht voormalige SS'ers, gebaseerd op uitvoerige interviews. In het boek zijn de betrokkenen anoniem gehouden. De gekozen vorm was een bijzondere: hoewel het ging om vraaggesprekken, waren de vragen weggelaten zodat de verhalen een autobiografisch tintje kregen. Mede hierdoor riep het boek toentertijd felle weerstanden op. De auteurs hadden hun informanten kritiekloos aan het woord gelaten en hun verhalen niet weersproken, zo luidde het verwijt. Door voormalige SS'ers te presenteren als personen die het waard waren te worden aangehoord, raakten Armando en Sleutelaar een krachtig taboe. Ik vermoed dat een op vergelijkbare wijze opgezet boek over 'gewone' criminelen niet zulke felle reacties had opgeroepen. Het boek van Armando en Sleutelaar is heden ten dage nog steeds een uniek document, maar het is ook aanvechtbaar. Dit laatste - wat mij betreft - niet zozeer wegens de moreel getinte vraag of men een oud-SS'er al dan niet als informant mag opvoeren, maar veeleer door hun methode:¹²

In dagenlange gesprekken, soms met sterke drank maar altijd met sterke emotie, hebben wij hen ondervraagd over hun omzwervingen, vanaf de vroegste jeugd tot de Duitse kapitulatie in 1945; de gevangenisjaren komen slechts terloops ter sprake.

Van de bandopnamen is een woordelijk manuscript getypt van ongeveer 2500 folio's. Daaruit hebben wij onze vragen en opmerkingen plus uitweidingen die ons overbodig leken, geschrapt, maar de authenticiteit van de bekentenissen is in geen enkel opzicht geweld aangedaan. De medewerkers hebben de teksten geautoriseerd als hun eigen woorden.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Armando & H. Sleutelaar, *De SS'ers. Nederlandse vrijwilligers in de tweede wereldoorlog*. Amsterdam, 1967.

¹² Ibid., 7.

De acht anonieme informanten ('medewerkers', zoals de auteurs hen ietwat prikkelend noemen) vormen de enige bron waarop het boek berust. Daardoor - en omdat de rol van de interviewers onzichtbaar is gemaakt - kan men met recht kanttekeningen plaatsen bij de betrouwbaarheid van de afzonderlijke verhalen. Bij een van de acht gevallen heb ik toevallig zelf kunnen constateren dat deze te wensen overlaat. De betrokkene heeft in de jaren vijftig en zestig een prominente rol gespeeld in kringen van voormalige politieke delinquenten en was daarom voor mijn eigen onderzoek van belang. Zelf heb ik hem niet kunnen interviewen, want hij was reeds lang voor mijn onderzoek overleden. Uit wat ik over hem te weten ben gekomen ontstaat een ander beeld dan hij aan Armando en Sleutelaar over zichzelf heeft geschetst: minder idealistisch en avontuurlijk, meer behept met menselijke zwakheden, en opportunistischer.

De biografie die de schrijver Kooiman over de kunstenaar Jan Montyn schreef lijkt qua aanpak op het boek van Armando en Sleutelaar.¹³ Montyn was vrijwilliger bij de Kriegsmarine tijdens de Tweede Wereldoorlog en vocht daarna als vrijwilliger in Korea. Kooimans boek is gebaseerd op 'historische feiten', zo kan men op de achterflap lezen, maar deze blijken uitsluitend te zijn gefundeerd op de verhalen van Montyn zelf. Hoe betrouwbaar zouden die verhalen zijn? Een van de informanten uit mijn onderzoek denkt daar zo het zijne over. Hij heeft Montyn destijds in Korea goed leren kennen. Montyn placht de brieven (die hij naar huis stuurde) aan mijn informant te laten lezen. Het waren mooie en spannende verhalen, aldus mijn zegsman, maar meestal sterk overdreven en soms pure fantasie.

In 1964 publiceerde de socioloog Kooy *Het échec van een 'volkse' beweging*. Deze studie gaat over de NSB in Winterswijk gedurende de periode van 1931 tot 1945. Ten behoeve van dit onderzoek werden ongeveer vijftig personen, onder wie een tiental herhaaldelijk, gedurende één à twee uur geïnterviewd.¹⁴ Terecht stelt Kooy in zijn voorwoord dat zijn boek de eerste publikatie is over NSB'ers 'die een omvangrijk, verifieerbaar, empirisch materiaal behelst'.

¹³ D.A. Kooiman, *Montyn*. Amsterdam, 1982.

¹⁴ G.A. Kooy, *Het échec van een 'volkse' beweging. Nazificatie en denazificatie in Nederland 1931-1945*. Assen, 1964, 352.

Wat de interviews betreft, neemt de studie van Kooy nog steeds een unieke plaats in. Mij is althans geen onderzoek bekend, niet naar de NSB en ook niet naar andere 'foute' politieke formaties, waarbij deze methode op een zo uitgebreide schaal is toegepast. Overigens lijkt het erop dat hierin gaandeweg verandering is gekomen, dat wil zeggen: de meeste studies die wel (mede) gebaseerd zijn op mondelinge historische documentatie, zijn van relatief recente datum. Zonder volledig te willen zijn noem ik enkele voorbeelden: de biografieën over Mussert (1984), Van Geelkerken (1990) en de dissertatie over Zwart (later Nationaal) Front (1986).¹⁵ Zij hebben echter te kampen met de handicap dat veel direct betrokkenen niet meer in leven zijn.

Deze handicap wordt door Belinfante in zijn studie van de Bijzondere Rechtspleging aangevoerd als bezwaar tegen het interviewen op zichzelf. De gesprekken zouden immers slechts 'een toevallige selectie' zijn van personen, van wie bovendien het geheugen is verzwakt.¹⁶ Dit mag zo zijn, maar het selectieve element is als bezwaar evenzeer van toepassing op andere door Belinfante gebruikte bronnen, niet in de laatste plaats omdat zij bij elkaar een overstelpende hoeveelheid informatie bevatten. Er zijn destijds bijvoorbeeld meer dan honderdduizend dossiers over personen aangelegd. Wanneer men hiervan gemakshalve slechts de helft zou nemen en voor een vluchtige inspectie per dossier een kwartiertje zou uittrekken, dan zou dit karwei zeven jaren hard werken vergen. En dit is nog maar de kwantitatieve kant van de zaak. Op basis van de ongeveer dertig persoonsdossiers die ik zelf heb ingezien durf ik te beweren dat er ook in kwalitatief opzicht bezwaren aan deze bron kleven. Belinfante is dan ook zeer selectief te werk gegaan. Noodgedwongen, anders was *In plaats van Bijltesdag er nooit gekomen*.

Belinfantes afwijzing van mondelinge historische documentatie is geen uitzondering. De meeste anderen die de Bijzondere Rechtspleging hebben bestudeerd namen evenmin (of hooguit mondjesmaat) hun toevlucht tot deze methode. De journalist Groen publiceerde twee boeken over dit onderwerp; beide zijn vrijwel uitsluitend gebaseerd

¹⁵ B. van der Boom, *Kees van Geelkerken. De rechterhand van Mussert*. Utrecht, 1990. J. Meyers, *Mussert. Een politiek leven*. Amsterdam, 1984. H. Schippers, *Zwart en Nationaal Front*. Amsterdam, 1986.

¹⁶ A.D. Belinfante, *In plaats van Bijltesdag. De geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog*. Assen, 1978, 16.

op eerder gepubliceerde schriftelijke bronnen.¹⁷ De studies van In 't Veld over de zuivering van kunstenaars, artsen en advocaten berusten op literatuur- en archiefonderzoek.¹⁸ De historicus Romijn nam voor zijn dissertatie *Snel, streng en rechtvaardig* weliswaar een aantal interviews af, maar niet met personen uit de 'foute sector'.¹⁹ Onderzoeken waar wel uitgebreide interviews aan ten grondslag liggen zijn die naar de toedracht en achtergronden van de affaires rond Weinreb (1976), Menten (1979) en Aantjes (1979).²⁰

Een van de auteurs van het rapport over de affaire Menten is de historicus Schöffers. In 1956 promoveerde hij op *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden*.²¹ Schöffers had daarmee een onderwerp gekozen dat tot dan toe voornamelijk tot het domein van juristen en psychiaters behoorde: 'foute' Nederlanders.²² In de kring van historici was Schöffers onderwerpkeuze destijds nogal omstreden.²³ In de inleiding van zijn dissertatie verontschuldigde Schöffers zich welhaast voor het feit dat hij voor zijn onderzoek met oud-nazi's heeft gesproken.²⁴

¹⁷ K. Groen, *Landverraders, wat deden we met ze?* Baarn, 1974. Van dezelfde auteur: *Landverraad. De berechting van collaborateurs in Nederland*. Weesp, 1984.

¹⁸ N.K.C.A. in 't Veld, *De ereraden voor de kunst en de zuivering van kunstenaars. Een bijdrage tot de geschiedschrijving van de zuivering van het vrije beroep*. Den Haag, 1981. Van dezelfde auteur: *De zuivering van artsen en advocaten. Een bijdrage tot de geschiedschrijving van de zuivering van het vrije beroep*. Den Haag, 1983.

¹⁹ P. Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig. Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders*. Houten, 1989.

²⁰ Zie Romijn 1989, 18.

²¹ I. Schöffers, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden. Een historiografische en bibliografische studie*. Utrecht, 1978 (2e druk).

²² Voor een historisch overzicht van studies over 'foute' Nederlanders, zie Romijn 1989, 9-21.

²³ Voor de pas benoemde hoogleraar Köbben was deze promotie een van de eerste die hij in zijn nieuwe hoedanigheid bijwoonde. Hij vertelde mij dat een voorstel om de promovendus cum laude te verlenen, schipbreuk had geleden omdat enkele leden van de promotiecommissie het maar vreemd vonden dat een historicus zich met zo'n raar onderwerp bezighield. Schöffers promotor, Jan Romein, was woedend over deze gang van zaken, zo vertelde Köbben mij.

²⁴ Schöffers 1978, 12.

Gesprekken met nog levende oud-nationaal-socialisten heb ik wel gevoerd, maar meestal ter verifiëring en steeds incidenteel. Mijn eigenlijke onderzoek richtte zich op het reeds gepubliceerde. Ik meende mij daartoe te kunnen beperken, omdat pas in de openbaarheid, door het bekendmaken van een visie en de rangschikking der feiten, beeldvorming mogelijk is. Het materiaal op deze wijze verzameld, bleek overigens kwantitatief indrukwekkend genoeg.

Het proefschrift bleef niet onopgemerkt in kringen van voormalige politieke delinquenten. De oud-SS'er Van Tienen, die zich tot spreekbuis van deze groep had gemaakt, besprak het boek in het door hem geredigeerde *Sociaal weekblad*.²⁵ Hij had er geen goed woord voor over en bekritiseerde in het bijzonder de hierboven aangehaalde passage. Had Schöffner wel uitvoerig met nationaal-socialisten gesproken, zo redeneert Van Tienen, dan zou hij ongetwijfeld tot betere inzichten zijn gekomen.

Van Tienen was in die tijd een representant van de zogenaamde 'revisionistische geschiedschrijving': het streven naar revisie van de geschiedschrijving die gedomineerd wordt door de visie van hen die de oorlog hadden gewonnen. Dit komt neer op het streven naar rechtvaardiging en rehabilitatie van het nazisme.²⁶ Van Tienen had een geliefkoosd voorbeeld waarmee hij het bestaansrecht van de 'revisionistische geschiedschrijving' placht te legitimeren.²⁷

Een secretaresse van Hitler, die de gewoonten van Hitler bij het dicteren beschreef, merkte op: 'Hitler war ein Teppichfresser'. Dat betekent dus dat Hitler tijdens het dicteren ... ijsbeerde! Een onschuldige bezigheid, waaraan de meest vredelievende mensen zich schuldig maken. Maar een Amerikaanse vertaler, die het Duits blijkbaar niet voldoende beheerste, concludeerde hieruit dat Hitler ... tapijtjes at! En sindsdien vormen de woorden van zijn secretaresse een onwrikbaar bewijs voor het feit, dat Hitler in zijn aanvallen van woede hele meters textiel verslond en dus volslagen waanzinnig was.

In Nederland begon deze vorm van 'eigen' geschiedschrijving tegen

²⁵ *Sociaal Weekblad* 1956, nr. 3, blz. 16. Paul van Tienen was tijdens de oorlog officier bij de Waffen-SS. In 1953 trachtte hij, samen met de jurist en oud-SS'er Wolthuis, de NSB nieuw leven in te blazen. Deze poging strandde door ingrijpen van de justitie. Zie Van Donselaar 1991.

²⁶ Zie Van Donselaar 1991, 100 e.v.

²⁷ Geciteerd in Van Donselaar 1991, 101.

het einde van de jaren veertig en is sedertdien vrijwel ononderbroken blijven bestaan. Het gaat weliswaar slechts om een handjevol personen - meestal voormalige politieke delinquenten - dat zich hiermee bezig heeft gehouden, maar die hebben in de loop der jaren duizenden bladzijden geproduceerd. Meestal werden deze geschriften in de vorm van brochures en blaadjes voornamelijk in eigen kring verspreid. Onder deze geschriften bevindt zich nogal wat materiaal dat men in zekere zin als *oral history* kan bestempelen, zoals levensgeschiedenissen, persoonlijke getuigenissen en retrospectieve beschouwingen. Van deze bron wordt buiten de kring van de 'revisionisten' zelf slechts sporadisch gebruik gemaakt. Zeker, het materiaal is meestal sterk gekleurd en lang niet altijd betrouwbaar. Soms is het ronduit weezinwekkend.²⁸

Men zou geneigd zijn de gehele 'revisionistische geschiedschrijving' zonder voorbehoud terzijde te schuiven. Een begrijpelijke maar naar mijn mening ongerechtvaardigde reactie. Zou het niet beter zijn deze zeer gevarieerde bron te beschouwen als een in beginsel serieuze? Gebruikmaking ervan dient pas te geschieden na - om met Blom te spreken - zorgvuldige bestudering en met kritische zin.

Interviews en dossiers

Ten behoeve van mijn onderzoek heb ik ongeveer vijftien voormalige politieke delinquenten benaderd voor een interview.²⁹ Enkel en weigerden pertinent. Een van hen - oud-Oostfrontstrijder - deed dat op een vreemde manier. Tijdens de telefoongesprekken die wij over zijn eventuele medewerking voerden, was hij zo lang van stof dat het in feite geen weigering meer was. Hij praatte maar door. Vermoedelijk deed hij dit bewust: enerzijds achtte hij zich gebonden aan afspraken met enkele geestverwanten om niet (meer) in te gaan op dergelijke verzoeken, maar anderzijds wilde hij maar al te graag vertellen. Aan zijn vrienden kon hij desondanks zeggen dat hij mijn uitnodiging voor een gesprek had afgeslagen. In zijn lijvige strafdossier stuitte ik

²⁸ De vernietigingskampen hebben nooit bestaan, zo las ik eens. Als bewijs hiervoor werd een foto getoond van een reusachtige stapel brillen die van slachtoffers waren geweest. De schrijver van het stuk betoogde dat door de lichtval bij die brillen duidelijk werd dat er gewoon glas in zat en geen lenzen. Duidelijk bewijs dat alles op één grote doelbewuste vervalsing berust.

²⁹ Zie voor een beschrijving Van Donselaar 1991, 24 e.v.

op enkele soortgelijke staaltjes van laveerkunst. Aan het Oostfront werd hij ziek en belandde in het hospitaal. Van daar uit schreef hij veel brieven naar Nederland. Tegenover de één presenteerde hij zich als een door idealen gedreven en van vechtlust blakende soldaat, die tegen zijn wil langdurig aan het bed gekluisterd is. Aan de ander schreef hij daarentegen dat hij er alles aan zou doen om zijn verblijf in het ziekenhuis zo lang mogelijk te rekken, want dan hoefde hij niet naar het front. Na de oorlog heeft hij in kringen van oud-Oostfronters veel prestige weten op te bouwen. Kennelijk is hij erin geslaagd zijn imago van dappere soldaat te laten overheersen. Deze voormalige SS'er vertoont, evenals zijn kameraad uit het boek van Armando en Sleutelaar, een heel menselijk trekje: hij doet zich beter voor dan hij is.

Dit verschijnsel heb ik bij vrijwel al mijn informanten waargenomen: uit hun verhalen komen zij beter tevoorschijn, of zo men wil minder slecht, dan uit de dossiers. Er is één duidelijke uitzondering: een Waffen-SS'er wiens verhaal tot in de kleinste details overeenkomt met wat ik over hem in zijn dossier aantrof. Toevallig of niet, hij was van mijn informanten degene die verreweg het meest afstand had genomen van zijn politieke opvattingen van weleer. Misschien vond hij daarom dat hij niets had op te houden of te verbergen. Hoe dan ook, zijn geheugen was indrukwekkend.

Alle anderen probeerden wel iets op te houden of juist te verbergen. Zo was er een SS'er die, volgens zijn dossier, net iets lager en later was gedecoreerd dan hij zelf placht rond te bazuinen. Een ander sprak met geen woord over wat hem tijdens zijn proces ten laste was gelegd, namelijk het misbruik maken van de bezettingstijd en zijn lidmaatschap van de NSB met het oogmerk in een bepaalde branche carrière te maken. Tegenover mij verzweeg hij dit. Zijn lidmaatschap van enkele 'foute' organisaties was het enige dat hem destijds werd aangerekend, zo verklaarde hij met klem. Of zou misschien zijn geheugen hem parten hebben gespeeld? Ik denk het niet, want op andere punten bleek zijn geheugen heel goed te zijn.

Over een van mijn informanten ging het gerucht dat hij tijdens de oorlog adjudant was geweest van Feldmeijer, het hoofd van de Germaansche SS. Toen ik hem er naar vroeg, reageerde hij fel ontkennend. Hij was altijd een aanhanger geweest van de 'Dietse' gedachte, zo zei hij, dus pro Mussert en tegen de SS. Bovendien zou hij met zijn tengere postuur en geringe lichaamslengte nooit tot de SS zijn toegelaten. Vooral dit laatste leek nogal overtuigend, maar

degene die het gerucht had aangedragen was heel zeker van zijn zaak. In het persoonsdossier van de betrokkene vond ik echter geen spoor van sympathie voor de SS, laat staan van een lidmaatschap en een zo belangrijke functie. Wat ik wel vond, waren aanwijzingen dat de betrokkene inderdaad een overtuigd aanhanger van de 'Dietse' gedachte was geweest. Waarschijnlijk is hij geen adjudant van Feldmeijer geweest. Het gerucht zal wel op een vergissing berusten, of misschien heeft iemand de betrokkene een hak willen zetten.

Uit de voorgaande voorbeelden zou men kunnen afleiden dat ik meer geloof hecht aan de informatie uit de strafdossiers dan aan die uit de interviews. Dat is niet helemaal waar. De betrouwbaarheid van het verzamelde materiaal hangt af van het soort informatie en van de gebeurtenissen, gedragingen of opvattingen waarop het betrekking heeft. Dit geldt in principe voor beide soorten bronnen. Geïnterviewden zijn geneigd tegenover hun ondervrager een zo gunstig mogelijk beeld van zichzelf te schetsen. Dit verschijnsel doet zich evenzeer voor wanneer iemand als verdachte van een misdrijf aan de tand wordt gevoeld. Bij de totstandkoming van de strafdossiers van de Bijzondere Rechtspleging is dit stellig van betekenis geweest. De omstandigheden werkten vaak in het voordeel van de verdachten, want de Bijzondere Rechtspleging speelde zich af op een gigantische schaal en in een door de oorlog in vele opzichten ontwrichte maatschappij. Het achterhalen van zelfs de eenvoudigste gegevens over een verdachte was vaak al een ingewikkelde kwestie. De benodigde verbindingen functioneerden slecht of traag en in veel gemeenten was de bevolkingsadministratie een chaos. Veel verdachten hebben getracht zo goed en zo kwaad als dat ging hun straatje schoon te vegen. Soms stond er veel op het spel.

Zo zag ik het dossier van iemand die ervan werd verdacht zich te hebben verrijkt ten koste van onderduikers. Bovendien zou een aantal van hen door zijn toedoen in handen van de Duitsers zijn gevallen. De slachtoffers waren omgekomen in concentratiekampen en konden dus niet meer getuigen. Het vuistdikke dossier bevat vele getuigenverklaringen, zowel belastende als ook à décharge. De zaak bleef onduidelijk en de verdachte werd wegens gebrek aan bewijs vrijgelaten, zonder dat het tot een proces kwam. Zou zijn schuld daarentegen zijn bewezen, dan had hij wellicht levenslang gekregen. De maximale straf die op het 'verraadsdelict' stond was de doodstraf.

Over de 'adjudant van Feldmeijer' heb ik mij afgevraagd of het mogelijk was dat het gerucht wel degelijk op waarheid berust. Zou

hij destijds kans hebben gezien een deel van zijn ‘foute’ loopbaan te verbergen? Dit lijkt ver gezocht maar is het niet, want ik had kort tevoren bij een andere informant zoiets vastgesteld. Deze voormalige Waffen-SS'er had mij uitvoerig verteld over zijn jaren aan het Oostfront. Toen ik daarna zijn dossier bekeek vond ik van het Oostfront geen spoor. Wel zag ik dat er een deel van een bladzijde ontbrak uit het militaire identiteitsbewijs, precies die bladzijde waarop vermeld wordt tot welke legeronderdelen hij had behoord: keurig een kolom weggeknipt. Toen ik mijn informant om opheldering verzocht zei hij:

Niemand heeft mij toen ooit gevraagd of ik aan het Oostfront was geweest. Zelf ben ik er natuurlijk niet over begonnen want wij wisten heel goed dat je daar een extra douw voor kreeg. Daar hadden we het (in naoorlogse gevangenschap, JvD) trouwens vaak over. Hoe je zo min mogelijk straf kon krijgen. Je moest zeggen dat je Rooms Katholiek was geworden, dat wilden ze graag horen. Ik was het altijd al, maar ik zei het toch maar. Dat ik het geworden was.

Van het geknoei in zijn identiteitsbewijs kon hij zich niets meer herinneren. Het is waarschijnlijk, zo zei hij, dat hij destijds zoiets heeft gedaan. Hoe is het mogelijk, zo vroeg ik hem, dat zo'n opvallende poging om iets te verbergen aan de aandacht van zijn ondervragers is ontsnapt? ‘Dat weet ik niet’, luidde het antwoord. Zelf heb ik wel een vermoeden. Zijn dossier bleek voor een belangrijk deel gevuld met stukken over een voor de betrokkene hoogst belastende kwestie, waarop de ondervragers zich duidelijk hadden geconcentreerd. Door toedoen van mijn informant zou een gewonde Britse piloot, wiens vliegtuig ergens boven Nederland was neergehaald, in handen van de Duitsers zijn gevallen. Een ernstig delict, vooral omdat de piloot zijn gevangenschap niet had overleefd. Mijn informant, zo bleek uit de stukken, gaf een andere versie van het verhaal. Hij zou de Brit niet hebben verraden, maar zich juist hebben inspannen om zijn verwondingen te laten verzorgen. Hij werd vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs, althans op dit punt. Tijdens onze gesprekken had deze informant met geen woord over deze kwestie gerept.

De discrepantie tussen mondelinge informatie en die uit het dossier was in één geval zo groot dat het om twee verschillende personen leek te gaan. Het dossier toonde mij een gewone, tamelijk onopvallende Waffen-SS'er, een ‘jeugdgeval’ voor de Bijzondere Rechtsple-

ging. Uit zijn eigen verhaal doemde echter een heel ander beeld op, namelijk dat van belangrijk lid van de Duitse militaire elite. Wat moest ik van deze man denken? Hoe betrouwbaar was hij als informant? Over de vele ongerijmdheden stapte hij luchtig heen en het controleren van zijn verhalen was onbegonnen werk. Later stapelde de aanwijzingen zich op dat het relaas van deze informant misschien niet van a tot z, maar wel grotendeels op fantasie stelde.

Waarom werd men lid van de NSB, de SS en ging men als vrijwilliger naar het Oostfront? Deze vraag komt in de meeste persoonsdossiers die ik heb bestudeerd aan de orde. Naar mijn mening dienen bij de betrouwbaarheid van deze gegevens vraagtekens te worden geplaatst, althans wanneer men verwacht daardoor inzicht te krijgen in de werkelijke motieven van de betrokkenen. De gegevens uit de dossiers weerspiegelen vermoedelijk veeleer de behoefte van de verdachte en zijn verdediging om bij het strafproces verzachtende omstandigheden aan te voeren. In die omstandigheden vervulde de dader meestal de rol van slachtoffer: probleemgezinnen, werkloosheid, de gemiste baan of promotie, een conflict op het werk dat in het nadeel van de betrokkene en ten gunste van diens joodse collega werd beslecht. Niet dat ik uit mijn interviews zoveel wijzer werd, want daarin bleven de antwoorden op mijn vragen naar de motieven van destijds meestal juist in het vage. Een duidelijk verschil met de pasklare antwoorden uit de dossiers. Misschien speelt het geheugen hierbij een rol: na al die jaren weten zij niet meer precies waardoor zij destijds werden bewogen. Maar het kan ook zijn - en dat sluit ik geenszins uit - dat zij het destijds eigenlijk ook niet zo precies wisten.

Slot

Hoe betrouwbaar is de mondelinge historische documentatie van de ex-SS'ers uit mijn onderzoek? In zekere zin is de beantwoording van deze vraag een kwestie van smaak. Men zou tot een ongunstig oordeel kunnen komen door het geval van de fantast zwaar te laten wegen. Bovendien, zo zou men kunnen vervolgen, blijken allen geneigd een witgewassen en gladgestreken verhaal op te dissen. Wat het eerste betreft, ik vermoed dat de fantast een extreem en uitzonderlijk geval vormt, al kan ik dit niet strikt bewijzen. Het tweede

argument, het verschijnsel dat men zich mooier voordoet dan men is, vind ik als argument tegen *oral history* niet sterk. Het verschijnsel is zo oud als de mensheid zelf en kan van invloed zijn op welke bron dan ook. In het voorgaande heb ik laten zien dat ook de persoonsdossiers hiervan sporen kunnen dragen. Voor beide bronnen geldt dat zij voor- en nadelen hebben. De vergelijking van het materiaal uit elk van de bronnen rechtvaardigt naar mijn mening de gedachte dat mondelinge historische documentatie in beginsel een methode is als alle andere. Vanzelfsprekend dient men alert te zijn op de betrouwbaarheid ervan, maar voor welke methode geldt dat niet? In dit opzicht had ik het wellicht gemakkelijker dan interviewers die voor hun respondenten grote sympathie koesteren. Bij het aanhoren van prettige en sympathieke verhalen is het wellicht moeilijker beroepsmatig achterdocht op te brengen dan het voor mij was.

Personen die tijdens de oorlog 'fout' waren, zijn in beginsel informanten als alle andere. Tegen deze opvatting zijn naar mijn mening geen steekhoudende wetenschappelijke argumenten aan te voeren. Dat zij bij de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog slechts in geringe mate als bron zijn gebruikt hangt wellicht samen met de beroeps traditie van historici waarin het afnemen van interviews niet als vanzelfsprekend werd beschouwd. Bovendien zou er sprake geweest kunnen zijn van iets als een morele remming: iemand die 'fout' was kon geen acceptabele bron zijn. De tijden zijn wel wat veranderd. Er wordt meer geïnterviewd, ook onder personen met een 'fout' oorlogsverleden. We hebben echter te maken met een snel uitstervende groep. Hoeveel NSB-burgemeesters - om maar een voorbeeld te noemen - zouden vandaag de dag nog in leven zijn? Zij moeten inmiddels tachtigers zijn of ouder. Van mijn groepje informanten, die ik in het voorgaande ten tonele heb gevoerd, is inmiddels bijna de helft overleden.

Het pleidooi, zoals van Blom, om bij de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog meer gebruik te maken van *oral history* zal zichzelf binnen luttele jaren hebben overleefd. Als de meer dan honderdduizend strafdossiers bewaard blijven, zal over enkele decennia een curieuze situatie ontstaan: van de Nederlanders die de oorlog meemaakten, zijn het uitgerekend de 'foute' Nederlanders van wie op massale schaal persoonlijke gegevens bewaard zijn gebleven.